

V. Mennanov, G. Astanova, Ş. Kemâliddin, Āmir Temür'ning Türkiy Yârlığı, Taşkent 2005, 52 s.

V. Mennanov, G. Astanova, Ş. Kemâliddin, The Turkish Yarliq of Amir Temur, Taşkent 2005, 52 p.

Mevlüt GÜLMEZ

ÖZET

Bu makalede, Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Ebu Reyhan Birünî Şarkşünaslik (Şarkiyat) Enstitüsü, Timurlular Tarihi Devlet Müzesi tarafından Taşkent'te 2005 yılında basılan, V. Mennanov, G. Astanova, Ş. Kemâliddin tarafından hazırlanan "Āmir Temür'ning Türkiy Yârlığı" adlı eser ayrıntılı bir şekilde tanıtılmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Emir Timur, Tarhanlık yarlıkları, Özbekistan, Çağatay Türkçesi, Ebu Müslim, V. Mennanov, G. Astanova, Ş. Kemâliddin

ABSTRACT

In this article, "The Turkish Yarliq of Amir Temur" was tried to be presented in detail which was compiled by V. Mennanov, G. Astanova, Ş. Kemâliddin and published by Republic of Uzbekistan Science Academy, Ebu Reyhan Biruni Institute of Oriental Studies of Uzbekistan Academy of Sciences, The History of Temurs' State Museum in Tashkent in 2005.

KEY WORDS

Amir Temur, Tarqhanid yarliqs, Uzbekistan, Chagatay Turkish, Abu Muslim V. Mennanov, G. Astanova, Ş. Kemâliddin

Giriş

Yarlık, bir hükümdarın yabancı memleketlerin hükümdarlarına gönderdiği emir mahiyeti taşıyan mektuptur. Altın Ordu, Kırım, Kazan ve Osmanlı sahalarında kullanılan diplomasi terimidir.

Türk dili ve tarihi açısından önemli kaynaklardan biri olan yarlıklar, diplomatik yarlıklar ve tarhanlık yarlıkları olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Diplomatik yarlıklar; diplomasiyle ilgili olan, yabancı hükümdarlara gönderilen ve emir niteliğini taşıyan iç yazışmalardır. Tarhanlık yarlıkları ise; hanın istediği kişi veya kurumlara verdiği, verilen kişiye her türlü vergi ve kamu görevinden muafiyet sağlayan, geniş maddi imkân ve imtiyazlar sunan yarlıklardır. Altın Ordu sahasına ait resmî belgelerin büyük bir kısmını bu tarhanlık yarlıkları oluşturmaktadır¹.

Bu makalede, “*Ämir Temür’ning Türkiy Yârlığı*” adlı eser ayrıntılı bir şekilde tanıtıldıktan sonra, Emir Timur’un tarhanlık yarlığı Türkiye Türkçesine aktarılacaktır.

Tanıtacağımız kitabın ana konusunu oluşturan yarlık, ilk olarak 1910 yılında Türkistan Arkeoloji Severler Cemiyeti toplantısında özel rapor hazırlayan ve Rusça tercümesini Turkistanskije Vedomosti ‘Türkistan Haberleri’ adlı gazetede yayımlayan Rus Doğu Bilimci N.P. Ostroumov tarafından incelenmiştir. Ostroumov’un raporuna göre belge; Türkistan Genel Valisi A.D. Kalmikov’a Hive’yi ziyareti sırasında Hive Hanı tarafından sunulmuştur.

Yarlık; Özbekistan Bilimler Akademisi, Doğu Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesinde yazma eserler arşivinde saklanmaktadır. Belgenin, sonraki yüzyıllarda onarıldığı, ince bir ipek malzemenin üzerine yapıştırıldığı araştırmacılar (V. Mennanov, G. Astanova, Ş. Kemâliddin) tarafından ifade edilmektedir.

Yarlık nestalik hattıyla yazılmıştır. Boyutları 29 x 47 cm olan bir sayfa üzerine 11 satır halinde yazılan yarlığın birinci ve üçüncü sıralarının sağ tarafında badem şeklinde mühür göze çarpmaktadır.

¹ A. Melek ÖZYETGİN, “Altın Ordu Hanlığı’nın Resmî Yazışma Geleneği”. *Türkler*. c. 8., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.819-830.

1. Eserin Tanıtımı

Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Ebu Reyhan Birûnî Şarkşünaslık (Şarkiyat) Enstitüsü, Timurlular Tarihi Devlet Müzesi tarafından Taşkent'te 2005 yılında basılan, V. Mennanov, G. Astanova, Ş. Kemâlidin tarafından hazırlanan Āmir Temür'niᅡg Türkiy Yârlıġı (Emir Timur'un Türkçe Yarlıġı) adlı eser, *Söz Başı* (Söz Başı) nden sonra "*Yârlıġ*"niᅡg *Tâpiliş Tarihi* (Yarlıġın Bulunuş Tarihi), "*Yârlıġ*"niᅡg *Örgâniliş Tarihi* (Yarlıġın İnceleniş Tarihi), "*Yârlıġ*"- *Mühim Târihiy Hüccât* (Yarlık- Önemli Tarihî Vesika), "*Yârlıġ*"niᅡg *Tili Hakidâ* (Yarlık'ın Dili Hakkında), *Ābu Müslim* (Ebu Müslim), *Ābu Müslim Āvlâdlâri* (Ebu Müslim'in Çocukları), "*Yârlıġ*"dâġi *Mâ'muriy Atamâlâr* (Yarlıktaki İdarî Görev Adları), *Āmir Témür'niᅡg Din Siyâsâti* (Emir Timur'un Din Siyaseti), *Hülâsâ* (Sonuç), *İzâhlâr* (Açıklamalar), "*Yârlıġ*" *Mâtniniᅡg Hâzirgi Özbekçâġâ Tâbdili* (Yarlık Metninin Bugünkü Özbekçe'ye Deġişimi), *İzâhlâr* (Açıklamalar), *Ādâbiyâtlâr* (Kaynaklar), "*Yârlıġ*"niᅡg *Fâksimile Surâti* (Yarlıġın Tıpkıbasımı), "*Yârlıġ*"niᅡg *Ārâb İmlâsidâġi Mâtni* (Yarlıġın Arap İmlasındaki Metni), "*Yârlıġ*" *Mâtniniᅡg Lâtin Özbekçâsığâ Tâbdili* (Yarlık Metninin Lâtin Özbekçesine Deġişimi), "*Yârlıġ*" *Mâtniniᅡg Rusçâ Târcimâsi* (Yarlık Metninin Rusça Tercümesi), "*Yârlıġ*" *Mâtniniᅡg İngilizçâ Târcimâsi* (Yarlık Metninin İngilizce Tercümesi), *Rezyume* (Rusça Özet), *Rezume* (İngilizce Özet) olmak üzere yirmi bir bölümden meydana gelmiştir.

Yazarlar, *Söz Başı* (s.3) nda Özbekistan Bilimler Akademisi, Ebu Reyhan Birûnî adındaki Şarkşünaslık (Şarkiyat) Enstitüsü'nün el yazmaları bölümünde Emir Timur devrine ait mühim bir vesikanın varlığına işaret ederek bu nadir vesikanın Orta Asya'daki Ebu Müslim'in çocuklarının hak ve hukuklarının himaye edilmesi ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Yazarların verdiği bilgiye göre, bahsi geçen yarlıġın Semerkant'ta el yazmaları bölümünde muhafaza edildiġi, hattının nestalik, dilinin Türkçe, ölçüsünün 29 x 47 cm olduġu, eserin 11 satırdan oluşturuġu ifade edilmiştir. Yarlıġın birinci ve üçüncü sıralarının sağ tarafında badem şeklinde mühür olduġu da araştırmacıların verdiği bilgiler arasındadır. Mührün ortasında "Temür ibn Küregen ibn Taragay" ifadesinin olduġu, eserin son durumu ile ilgili bilgiler de bu bölümde yer almıştır.

Yarlıġın Bulunuş Tarihi (s. 3-5) bölümünde araştırmacılar, yarlıktan ilk olarak "Turkistanskije Vedomosti" gazetesinin 12 Noyabr (Kasım) 1910 yılının 254. sayısında çıkan bir haberde söz edildiġi bilgisini vermektedirler. Yarlıkta Emir Timur tarafından 780 / 1378-79 yılında Harezmi'deki Tarhan Ata çizgisinde hareket eden Ebu Müslim'in çocuklarına verilen imtiyazdan bahsedilmiştir.

Yarlıgın, Türkistan genel valiliği için Hive Hanlığına gönderilen A. D. Kelmikov'a iltifat olarak Hive Hanı tarafından hediye edildiği, bu sırada Şarkiyatçı N. P. Ostroumov'un eline geçtiği bildirilmiştir. Yarlıgın Ostroumov'un eline geçinceye kadarki zamanda mukaddes vesika sıfatında Hive Hanlarının özel arşivinde bugüne kadar saklandığı ve daha sonra bu önemli vesikaların A. P. Kün tarafından Sen-Petersburg'daki İmparator kütüphanesine takdim edildiği ifade edilmiştir.

Yarlıgın İnceleniş Tarihi (s. 5-6) bölümünde yarlıgın Türkistan genel valiliğine getirilişi, Sen-Petersburg'a haber verilmesi, eserin Rusçaya tercüme edilmesi talebi anlatılmıştır. Emir Timur'un mührünün bulunduğu bu Tarhanlık yarlıgının Türkistan'daki "İşkibaz Kadimşinaslar Klubü" başkanı Doğu Bilimci N. P. Ostroumov'a tercüme etmesi için verildiği belirtilmiştir. Ostroumov'un, 1910 yılı 13 Noyabr (Kasım) 255 numaralı Turkistanskije Vedomosti gazetesinde yarlıgın Rusça tercümesini ve izahlarını neşrettiği bilgisi yine bu bölümde yer almıştır.

Yarlık- Önemli Tarihi Vesika (s.7-10) bölümünde yarlıkların tarihî vesikalar arasında birinci sırada yer aldığı ifade edilmiştir. 150 yıllık Moğol zulmünün ardından Emir Timur'un Orta Asya'da bağımsız bir devlet kurma süreci bu bölümde bahsi geçen bir diğer konudur. Yarlıgın "Ebu Muzaffer Fahr (?) Mansur Emir Temür Muhammed Bahadır Han sözüm" diye başladığı, Emir Timur'un diğer mektup ve yazışmalarında da aynı cümle ile başlaması yarlıgın Emir Timur'a ait olduğu düşüncesini kuvvetlendirdiği görüşü de bu bölümde yer almıştır.

Yarlıgın Dili Hakkında (s. 10-14) bölümünde Türk Dilinin şekilleniş tarihinin eski zamanlara dayandığı, MÖ 2000 yıllarında Dravid dilini konuşan halklar ile Türkçe konuşan halkların yan yana yaşadığı ifade edilmiştir. Ural, Sibir ve Uzak Doğuda yaşayan ve bunların dışında Hazar, Bulgar, Çuvaş gibi başka farklı Türk boylarının da olduğu, eski dönemlerde Orta Asya'nın güney sınırlarında Eski Türk dilinin izlerine rastlandığı da bu bölümde verilen bilgiler arasındadır. Bunun yanında Türk Dili ile yazılmış en eski yazı meselesinin tartışmalı olduğu vurgulanmıştır. "Bilinmeyen Yazı" ve "Issık Yazıtı"nın en eski Türk yazısı olduğu görüşünü savunan pek çok âlimin bulunduğu ifade edilmiştir. Eski Sümer ve Elam dillerinde Türk dilinden işaretler bulunduğu da bu bölümde sözü edilen hususlardandır. Daha sonraki dönemlerden de bahseden araştırmacılar, Eski Türk yâdigârlarında kullanılan dilin esasını Karluk-Uygur, Oğuz ve Kıpçak şivelerinin oluşturduğu belirtilmişlerdir.

Araştırmacılar, yarıklıkta kullanılan dilin Çağatay Türkçesi olduğunu, Ali Şir Nevayî ve Zâhirüddin Muhammed Babür Han'ın eserlerindeki dile benzediğini ifade etmişlerdir. Yarıklıktaki dilin Karluk-Uygur temelli olduğu, Arap ve Fars tesirlerinin de açıkça görüldüğü ifadesi de yine bu bölümde yer almıştır.

Eserin *Ebu Müslim* (s. 14-18) kısmında, yarıklıkta adı geçen, kendisine imtiyazlar verilen Ebu Müslim'in Timur devrinden yüzlerce yıl önce yaşamış itibarlı ve efsanevî bir kişi olduğu bildirilmiştir.

Gerçek adının Abdurrahman ibn Müslim ibn Şanfırruz el-Mervazî el-Horasanî (100-137/718-755) olduğu, Horasan ve Maverünnehir'de Emeviler'e karşı mücadele ettiği bilinmektedir. Yetenekli bir kişi olan Ebu Müslim, Abbassiler Halifeliğinin gözüne girerek "leşker başı" unvanını kazanmıştır.

Ebu Müslim'in şahsî kütüphanesinde Oğuzların mukaddes kitabı "Oğuzname"nin Pehlevi dilindeki nüshasının olduğu, kitabın atalarından miras kaldığı da belirtilen bir diğer konudur.

Ebu Müslim'in hayat hikâyesinin anlatıldığı bu bölümde hangi işle hayata atıldığı, hangi boya mensup olduğu, nerede yaşadığı, terbiyesini nereden aldığı, kendisinden sonraki halifesinin kim olduğu ve mücadeleleri de bu bölümde incelenmiştir.

Ebu Müslim'in mezarının Nisa şehri yakınlarında olduğu, onun asırlarca hem İranlıların hem de Türklerin hatıralarında halk kahramanı sıfatıyla yaşadığı ve yaşamaya devam edeceği ifade edilmektedir.

Ebu Müslim Evlatları (s. 18-19) bölümünde, Ebu Müslim çocuklarının Türkistan'da "Muhammed peygamberin çocukları" sıfatıyla tanındıkları, Ebu Müslim'in aslının tam olarak bilinmediği, ancak Horasan Türklerine mensubiyeti ile ilgili işaretlerin olduğu ifade edilmiştir.

Ebu Müslim'in Horasan Emiri vazifesi gördüğü devirlerde (750-755) Seyyidler ailesine mensup kızla evlendiği ve çocuklarına bu yüzden seyyid denildiği sanılmaktadır. Onun ve ailesinin Semerkant yakınlarında ikamet ettiği ile ilgili bilgiler bu bölümde yer almaktadır. Ebu Müslim'in çocuklarının Harezm diyarına gelip yerleştiği, Emir Timur zamanında bu çocukların "Muhammed peygamberin çocukları" sıfatı ile itibar gördüğü de bu bölümde verilen bilgiler arasındadır.

Eserin *Yarıklıktaki İdarî Görev Adları* (s. 19-22) bölümünde, Emir Timur zamanındaki devletin işleyişi, kişilerin görevi ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Yarıklık metninde geçen "vezirler, lalalar, sınır ve yol muhafızları, çağdavullar

(ordunun arkasınca giden bir bölük asker), udayçılar (Han ve emirin huzuruna herhangi bir iş ve istek ile gelenler hakkında hana ya da emire haber veren ve hanın ya da emirin cevabını onlara ulaştıran görevli), elçiler, yolcular, kuşçular, bütün vergi toplayıcıları ve tahsilatçılar” gibi her bir meslek grubunun uyması gereken tüzüklerin olduğuna değinilmiştir. Emir Timur’un yarlıkta bahsedilen Harezmi seyyidlerinin bazı mecburiyetlerden de muaf tutuldukları bu bölümde ifade edilmiştir.

Eserin *Emir Timur’un Din Siyaseti* (s. 22-24) başlıklı bölümünde Timur’un, kendi hükümdarlığının ilk günlerinden son günlerine kadar İslâm dini ni sağlamlaştırma politikası güttüğü ifade edilmiştir. Timur; şeyhlerin, seyyidlerin ve din adamlarının halk üzerindeki manevî nüfuzlarından istifade ederek ve zaman zaman İslâmî bir siyaset takip ettiği ifade edilmiştir.

Timur’un din siyasetinin devlet başkanı olmadan önce başladığı da bu bölümde aktarılan diğer bir bilgidir. Takip edilen bu siyasetle Maverâünnehir’deki bütün seyyidler Timur’un tarafına geçmiştir. Timur’un bu seyyidleri şehir ve vilayetlerde kadı, müftü, belediye memuru olarak tayin edildikleri ifade edilmiştir. Harezmi seyyidlerinin Moğollardan önce de bu yerlerde imtiyazlara sahip olduklarına değinilmiştir.

Araştırmacılar, Harezmi seyyidlerinin yarlıkta geçen imtiyazları elde etmelerinde, kendilerinin Timur’a müracaatta bulunmuş olma ihtimalini de göz önünde bulundurmuşlardır.

Eserin *Sonuç* (s. 24) bölümünde Emir Timur tarafından Harezmi’deki Ebu Müslim çocuklarına (Harezmi seyyidleri) yapılan ihsan ve lütuflara değinilmiştir. Ayrıca Emir Timur’un devletçilik, adaletli güç ve Kur’an-ı Kerim esaslarına dayalı bir siyaseti ustalıkla uyguladığı bu bölümde anlatılmıştır. Yarlığın önemli, tarihî bir vesika olduğu, bu işin uzmanları için büyük bir önem arz ettiği de sonuç bölümünde değinilen bir başka konudur.

Eserin tamamında kullanılan dipnotlar *Açıklamalar* (s. 24-32) kısmında gösterilmiştir. Bu bölümde, eserin daha iyi anlaşılmasına yönelik 103 not kullanılmıştır.

Yarlık Metninin Bugünkü Özbekçe’ye Değişimi (s. 33) bölümünde, orijinali Çağatay Türkçesiyle yazılmış Arap harfli metin, daha iyi anlaşılabilir diye günümüz Özbek Kiril harflerine aktarılmıştır.

Araştırmacılar, eserin *Açıklamalar* (s. 34-36) kısmında yarııkta geçen bazı özel isimlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak maksadıyla izahlarda bulunmuşlardır.

Kaynaklar (s. 37-44) “Menba’lar” ve “İlmî Kaynaklar” olmak üzere iki bölümden oluşturulmuştur. Araştırmacılar, eseri meydana getirirken faydalanmış oldukları 103 eserin künyesini bu bölümde vermişlerdir.

Yarlığın Tıpkıbasımı (s. 45) bölümünde Emir Timur’a ait Türkçe yarlığın faksimile sureti verilmiştir.

Yarlığın Arap İmlasındaki Metni (s. 46) bölümünde bu önemli belgenin daha çok kişi tarafından okunması ve anlaşılmasını sağlamak amacıyla Arap harfli metni de verilmiştir.

Eserin, Yarlık Metninin Lâtin Özbekçesine Değişimi (s. 47) kısmında yarlık metni Lâtin harfli Özbek Türkçesiyle verilmiştir.

Yarlık Metninin Rusça Tercümesi (s. 48) kısmında yarlık Rusça’ya tercüme edilmiştir.

Yarlık Metninin İngilizce Tercümesi (s. 49) kısmında ise İngilizce’ye çevrilmiştir.

Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Ebu Reyhan Birûnî Şarkiyat Enstitüsü, Timurular Tarihi Devlet Müzesi tarafından Taşkent’te 2005 yılında basılan, V. Mennanov, G. Astanova, Ş. Kemâliddin tarafından hazırlanan Âmir Témür’niñ Türkiy Yarıığı “*Emir Timur’un Türkçe Yarlığı*” adlı eserin son bölümünde yarlığın *Rusça* (s. 50) ve *İngilizce* (s. 51) özetleri verilmiştir.

2. Yarlık Metni

Yarlığı Türkiye Türkçesine aktarırken bugün kullanılmayan ve yaşayan dilde karşılığı olmayan terimlerde zorluk çekileceğinden serbest bir çeviri yapmak uygun görülmüştür. Bugün yaşayan dilde karşılığı olmayan ifadeler de dipnotta gösterilmiştir.

2.1. Metin

Emir Timur’un Tarhanlık Yarlığı [1378]

[1]. “Ebū-l- Muẓaffer Faḥr (?) el-Manşūr Emīr Témür Muḥammed Bahādır Ḥan sözü

[2]. Hüküm-i Hümâyün-ı cihân-penâhî boldı kim kadîmü'l-eyyâmdın ilâ hâza'l-hengâm

[3]. Ta'zîm ve tevķîr-i evlâd-ı seyyid-i kâ'inât hülâşa-i zübde-i mevcûdât, ehl-i hükûmât

[4]. pādşāhlarğa sâir ehl-i İslâmğa vâcib ve lâzım irdi, bu vecħdin hükâm-ı zavî'l-ihtirâm mâ-teķaddümleriğa evlâd-ı

[5]. Ebü Müslim'ni cemî'i teklîfâtın sivâ ve marfa'ü'l-kalem kılıp nişân-ı mübâreklerini bergezen erkenlar biz hem be-destür-ı sâbık bu evlâdnı

[6]. Eltâf-ı husrev-âne birle ser-firâz ve merħamet kılduk kim ança 'amel-dârlarğa mişl-i 'inâklar ve atalıklar ve toksavullar ve çağdavullar

[7]. ve udayçılar ve elçiler ve yolçılar ve kuşçılar ve tamâm-ı alıgdâr ve cemî'-i taħşîl-dârlar ve şâhib-i dahllerge dârü's-saltanat-ı vilâyet

[8]. H'ârezm'de havâle-gerdürler mişl-i aķa ve erbâb ve ğayrihim bu 'inâyet-nâme yarlık alarğa manzûr bolģaç kemâ ğaķķuhum

[9]. bu evlâdlarınıĝ be-vâcibi 'izzet ve ikrâmlarını barça kiltürüp alarğa hiĝ vecħdin sebep-i taşdı' ve âzâr bu cemâ'a

[10]. olmasunlar ve 'ale'l-huşuş, ehl-i kazâ ve muħtesib nikâh-âne ve muħtesib-âne taleb kılmasunlar alarınıĝ özleridin ehl-i şalâhları kâzî bolub

[11]. tebliĝ-i hükâm kâzi kılsunlar âferîde alardın bâzârda ve yolda ğarc ve bâc taleb kılmasunlar tâ ki la'netlerğa giriftâr bolmaĝaylar tip hüküm-i 'âlî bitildi – 780"

2.2. Tercüme

Emir Timur'un Tarhanlık Yarlığı [1378]

[1]. Ebu Muzaffer Fahr (?) Mansur Emir Temür Muhammed Bahadır Han ki sözüm şudur:

[2]. cihanın koruyucusu olan padişahın hükmü şöyle oldu ki eski günlerden bu zamana kadar

[3]. Hz. Muhammed'in çocuklarına hürmet ve saygı, bütün yaratılmışlara, hükümet sahiplerine

[4]. padişahlara ve diĝer Müslümanlara vacip ve lazımdır. Bu sebeple hürmet sahibi hâkimler ve onlardan öncekiler

[5]. Ebu Müslim'in çocuklarını bütün tekliflerden dışarıda tutarak ve kalemelerini yücelterek, bu kişilere mübarek mühürlerini vermişlerdir. Biz de eskilerin izniyle bu çocukları

[6]. padişahlara yakışır bir lütufla yücelttik ve onlara iyilik ettik. Şu kişiler ki – onlar vezirler, lalalar, sınır ve yol muhafızları, çağdavullar²

[7]. udayçılar³, elçiler, yolcular, kuşçular, bütün vergi toplayıcıları ve tahsilatçılar, onlarla münasebet kuran kişiler ile Saltanat şehri

[8]. Harezmi'de bulunan aksakallar, beyler ve diğerleridir– bu yardım ve ih-san yarlığı onlar tarafından görülünce, hak ettikleri üzere

[9]. bu çocuklara gerekli izzet ü ikramda bulunula, onlara hiçbir sebeple rahatsızlık ve hoşnutsuzluk verilmeye;

[10]. bunlardan başka kadılar ve belediye memurları resmî işlerden ücret talep etmesinler, onların içerisindeki dürüstler

[11]. şehir hâkiminin bildirmesiyle kadı yapılsınlar, insanlar onlardan pazarda ve yolda harç ve vergi istemesinler, ta ki lanetlere uğramayalar şeklinde ulu hüküm yazıldı 780.

Büyük emek ve gayretler sarf edilerek hazırlanan eser, üzerinde yeterince çalışmanın yapılmadığı yarlıkları gündeme getirmiş, Türklük Bilimi çalışmalarına ve bu alanla uğraşan araştırmacılara kaynak teşkil etmiştir. ©

² **çağdavul:** Ordunun arkasınca giden bir bölük asker, artçı asker.

³ **udayçı:** Han ve emirin huzuruna herhangi bir iş ve istek ile gelenler hakkında hana ya da emire haber veren ve hanın ya da emirin cevabını onlara ulaştıran görevli.